

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНО-МОВЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА

Георгій Калмиків
(Слов'янськ, Україна)

У статті розглянуто психологічні погляди О.М.Леонтьєва на діяльність і її суб'єкта, будову цієї діяльності, багаторівневу організацію, головні формуючі компоненти, її аналіз і визначення як на систему соціально-апробованих принципів і правил пізнання професійно-мовленнєвої діяльності та дослідницьких дій щодо неї в їх співвідношенні з властивостями і законами цієї діяльності.

Ключові слова: теорія, методологія, практичний психолог, мотив, умови, професійно-мовленнєва діяльність.

В статье рассматриваются психологические взгляды А.Н.Леонтьева на деятельность и её субъекта, строение этой деятельности, многоуровневую организацию, главные формирующие компоненты, её анализ и определение как на систему социально-апробированных принципов и правил познания профессионально-речевой деятельности, а также исследовательских действий относительно неё в их соотношении со свойствами и законами этой деятельности.

Ключевые слова: теорія, методологія, практичний психолог, мотив, цель, условие, профессионально-речевая деятельность.

Psychological views of A.N.Leontiev on the activity and its subject, building of this activity, many leveled organization, basic forming components, its analysis and defining as a system of socially approbated principles and rules of professional speech activity perception and investigational actions concerning it in relation to characteristics and laws of this activity are regarded in this article.

Key words: theory, methodology, practical psychologist, motive, conditions, professional speech activity.

Постановка проблеми. Найбільш інтенсивного розвитку проблема діяльності, на думку О.О. Леонтьєва, набула в межах психологічної школи Л.С. Виготського. У повній і завершній формі діяльнісний підхід представлено в роботах самого О.М. Леонтьєва [3; 4; 5]. У 40-ві рр. і пізніше О.М. Леонтьєв опублікував “Нарис розвитку психіки” (1947), “Проблеми розвитку психіки” (1959), “Діяльність, свідомість, особистість” (1975), де було представлено його розуміння співвідношення діяльності, дії, операції у зв'язку з мотивом, метою, умовами. Ураховуючи думку Л.С.Виготського, що специфічно людські вищі психологічні функції мають принципову структуру трудової діяльності, тобто є знарядійно і суспільно опосередкованими, О.М. Леонтьєв утвердив у психології поняття “діяльності” як систему процесів, що здійснюють загальні первісні

практичні зв'язки людини, започаткував вивчення практичної чуттєвої складової діяльності людини [3]. Подолавши однобокий погляд ідеалістичної психології на зовнішню діяльність, як на таку, що виражає лише діяльність внутрішню, тобто свідомості, з одного боку, а з іншого – біхевіристський підхід, згідно з яким діяльність відмежовувалася від свідомості, О.М.Леонтьєв сформулював своє розуміння діяльності, яке стало вченням про форми логічно обґрунтованих доказових способів отримання значущих наукових результатів: “Якщо мати на увазі діяльність людини, то можна сказати, що діяльність є нібито молярною одиницею її індивідуального буття, що реалізує те чи інше її відношення; підкреслимо: не елемент буття, а саме одиниця, тобто цілісна, неаддитивна система, якій властива багаторівнева організація. Будь-яка предметна діяльність відповідає потребі, але завжди предмеченій у мотиві; її головними формуючими компонентами є цілі і, відповідно, дії, що їм відповідають, засоби і способи їх виконання, і, нарешті, ті психофізіологічні функції, що реалізують діяльність, визначають її природні передумови, обмежують її перебіг, часто перебудовуються в ній і навіть з неї утворюються [3, с. 9]”.

Актуальність дослідження. Отже, будучи методологічними, теоретичні підходи О.М.Леонтьєва щодо діяльності людини є актуальними і визначають способи досягнення й побудови знань з проблеми психології становлення професійної діяльності людини і професійно-мовленнєвої діяльності практичного психолога, зокрема.

Саме тому, розгляд тих основоположних принципів О.М.Леонтьєва, які, залишаючись важливими і сьогодні, отримали подальший розвиток у вітчизняній психології і можуть функціонувати як система пояснювальних принципів, використовуватися відповідно до своєрідності визначеного нами об'єкта й предмета дослідження як з огляду теорії, так і емпіричної діяльності.

Мета статті полягає у висвітленні теоретико-методологічних засад дослідження психології становлення професійно-мовленнєвої діяльності майбутніх практичних психологів на основі теорії діяльності О.М.Леонтьєва.

Виклад основного матеріалу. О.М. Леонтьєв довів, що в психології діяльність має розглядатися: 1) як процес, у якому реалізується психічне відображення світу в індивіда, відбувається перехід того, що відображається, у психічне відображення; 2) як процес, який, у свою чергу, сам керується психічним відображенням. Обґрунтовуючи питання про походження внутрішньої діяльності, учений зауважує, що предметна діяльність “...наштовхується на зовнішні речі, що чинять опір людині, відхиляють, змінюють і збагачують її [предметну діяльність. – Г.К.]. Іншими словами, у діяльності відбувається нібито розімкнення кола внутрішніх психічних процесів – у напрямку до об'єктивного предметного світу, який вривається в це коло, який... зовсім не замикається [3, с. 10]”. Ураховуючи загальноприйняті для різних загальнотеоретичних позицій тези, що спочатку внутрішні психічні процеси мають форму зовнішніх процесів із зовнішніми предметами, перетворюючись у внутрішні, ці зовнішні процеси не просто змінюють свою форму, але й зазнають певної трансформації, збагачуються, стають скороченими, О.М. Леонтьєв пропонує додати такі два положення: 1) внутрішня діяльність є істинною, дійсною, автентичною діяльністю, що зберігає загальну структуру людської діяльності незалежно від того, у якій формі вона не відбувається; 2) внутрішня діяльність, власне, свідомості, як і будь-яка взагалі предметна діяльність, теж не може бути

ізолюванню від суспільного процесу. Тільки в суспільстві людина знаходить і предмети потреби, яким її діяльність підпорядковується, і мету, яку вона переслідує, і засоби досягнення мети [3].

Важливе значення для розвитку теорії діяльності мало розв'язання О.М. Леонт'євим проблеми неспсихологічного змісту внутрішньої психічної діяльності. Учений довів, що логічні, математичні операції самі по собі не утворюють психологічного змісту, так само, як технологічні операції свердлення тощо. Вони є складовими психологічного процесу мислення, але як неспсихологічні його ланки. Операціями О.М. Леонт'єв називає фіксовані способи, за допомогою яких здійснюється дія і які входять у їх структуру як суттєві компоненти. За своїм походженням – це результат діяльності людини, в історичному контексті – продукт суспільної практики; онтогенетично – спосіб засвоєння і специфічної трансформації дій, у результаті якої “...жива і завжди пристрасна, повна для суб'єкта смислу дія ніби помирає: так само, як помирає жива функція організму, що знову формується в його морфології, в органах, які вона для себе створює... [3, с. 12]”. Операції, ізолювані від діяльності людини, розглядаються вченими як процеси неспсихологічні, вони повинні вивчатися в математиці, мовознавстві, логіці тощо; як ланки у структурі діяльності індивіда – обов'язкові для психологічного вивчення; системний і генетичний аналіз продукує операції як такі, що здійснюють психологічну діяльність [5].

У реальному житті, зазначає О.М. Леонт'єв, ми завжди маємо справу з окремими діяльностями, якщо не розглядати їх у загальному, збірному значенні цього поняття. Окремі діяльності різняться між собою за формою, за способами їх реалізації, за їхньою емоційною напругою, за їх часовою і просторовою характеристиками, за фізіологічними механізмами тощо. Але головна різниця полягає у різній направленості щодо предметів, які надають їй певного спрямування, тобто в її мотивах. “Діяльність без мотиву не існує; “немотивована” діяльність – це не діяльність, позбавлена мотиву, а діяльність із суб'єктивно і об'єктивно прихованим мотивом [3, с. 12]”.

До основних чинників, що утворюють окремі людські діяльності, О.М. Леонт'єв відносить дії, що їх здійснюють. Діями він називає “...процес, підпорядкований уявленню про той результат, який має бути досягнутим, тобто процес, підпорядкований свідомій меті [3, с. 12-13]”. Якщо розуміння мотиву співвідносне з поняттям діяльності, то поняття мети співвідносне з поняттям дії.

Цілеспрямовані дії, що реалізують діяльність, актуалізуються мотивом, але орієнтуються на мету. У яких внутрішніх співвідношеннях знаходяться, за О.М. Леонт'євим, дії і діяльність? Діяльність не є адитивним процесом; дії – це не особливі “окремоті”, які входять у склад діяльності. Остання існує як дія або ланцюг дій, наприклад, навчальна діяльність існує у навчальних діях, а діяльність спілкування – у діях комунікації. Якщо з діяльності уявно відняти дії, що її здійснюють, то від діяльності, пише О.М. Леонт'єв, нічого не залишиться. Разом з тим, діяльність і дія являють собою справжні і не дотичні між собою реалії. Одна і та ж дія може відтворювати різні діяльності, переходити з однієї в іншу. Можливе і зворотнє: один і той же мотив може породжувати різні цілі і, відповідно, різні дії. Діяльність здійснюється певною сукупністю дій, що підпорядковані приватним (власним) цілям, які можуть

виділятися із загальної мети. В окремих випадках роль загальної мети може виконувати усвідомлений мотив, що перетворюється завдяки його усвідомленню в “мотив – ціль”.

Важливим аспектом діяльності, який розглядається О.М. Леонт'євим, є процес цілеутворення, цілеусвідомлення. Так, він підкреслює, що цілі не винаходяться, не ставляться суб'єктом довільно. Вони зумовлені об'єктивними обставинами. Разом з тим усвідомлення мети або її “сприйняття” ззовні являє собою акт, що відбувається не одномоментно і не автоматично. Це, за О.М. Леонт'євим, – відносно довготривалий процес опробовування цілей дією і її “предметним змістом”. У результаті може відбуватися “перетворення, зміщення мотиву на ціль” і на саму дію. Інша важлива сторона усвідомлення мети виявляється в конкретизації цілей, у виділенні умов, за яких вона формується. Окрім свого інтенційного обсягу, (що має бути досягнуто), дія має ще й свій операційний аспект (яким чином це може бути досягнуто). Операційний аспект дії визначається предметними умовами її досягнення, тобто дія, що реалізується, відповідає завданню, яке і є метою, даною в певних умовах. Саме тому дія має особливе призначення, особливу утворювальну функцію – способи, якими вона здійснюється – операції.

На думку О.М. Леонт'єва, “дії” і “операції” необхідно розрізняти, оскільки, по-перше, мета може залишатися тією ж самою, умови ж, у яких вона формується, змінюються, а разом змінюється тільки і саме операційний склад дії, або дія може виявитися неможливою, а завдання – невирішеними; по-друге, операції, як правило, виробляються, узагальнюються і фіксуються суспільно-історично, так що кожний окремий індивід у соціумі навчається операціям, засвоює і застосовує їх. Формування операцій відбувається по-іншому, ніж загальне утворення, ніж породження дій. Дії і операції мають різне походження, різну динаміку. Генезис дії лежить в обміні діяльностями, “інтрапсихологізація” якої і породжує дію. Будь-яка операція є результатом перетворення дії, що відбувається у процесі її включення в іншу дію. Як операція стосовно до дії, так і дія по відношенню до діяльності не є частковими. У “...загальному потоці діяльності, який утворює людське життя у її вищих, опосередкованих психічним відображенням проявах...” О.М. Леонт'єв виокремлює, “...по-перше, окремі діяльності – за критерієм розрізнення мотивів, що їх збуджують. Далі виділяються дії – процеси, що підпорядковуються свідомим цілям. І останнє, це – операції, які безпосередньо залежать від умов досягнення конкретної мети. Ці “одиночки” людської діяльності, за О.М. Леонт'євим, “утворюють її макроструктуру”, у якій головне – розкриття відношень, що характеризують її [3, с. 17].

Діяльність являє собою “...в найвищій мірі динамічну систему, яка характеризується трансформаціями, що постійно відбуваються [3, с. 17]”. Втративши мотив, що спонукав її до життя, діяльність перетворюється в дію, реалізуючи, можливо, зовсім інше відношення до світу – іншу діяльність, або навпаки, дія може набутися самостійної спонукальної сили і стати особливою діяльністю, дія може трансформуватися у спосіб досягнення мети, в операцію, здатну продукувати різні дії. Рухомість структурних одиниць діяльності виражається і в тому, що кожна з них стає частковою або, навпаки, містить у собі одиниці раніше відносно самостійні. Отже, під час досягнення наміченої загальної цілі може відбуватися виокремлення проміжних цілей, тому цілісна

дія поділяється на ряд окремих послідовних дій, особливо коли дія відбувається в ускладнених умовах щодо її виконання за допомогою сформованих операцій. Протилежний процес, на думку О.М. Леонтьєва, пов'язаний із розширенням кількості одиниць діяльності, коли об'єктивно реальні (досяжні) проміжні результати перестають виділятися суб'єктом, усвідомлюватися ним як цілі. Виділяючи в діяльності "одиниці", що утворюють її, О.М. Леонтьєв порушив одну з найважливіших, найглобальніших психологічних проблем – "...єднання зовнішніх і внутрішніх за своєю формою процесів діяльності [3, с. 17]". Так, існує пізнавальна діяльність як окремий вид діяльності, усі компоненти якої є суто внутрішніми. Внутрішня діяльність, що відповідає пізнавальному мотиву, реалізується зовнішніми за своєю формою процесами; це можуть бути або зовнішні дії, або зовнішньо-рухові операції, але не окремі їх частини. Те ж саме стосується і зовнішньої діяльності. Деякі з дій і операцій, що представляють зовнішню діяльність, можуть мати форму внутрішніх розумових процесів, але знову ж таки як дій або операцій у їх цілісності. "Теоретична основа такого, перш за все, фактично необхідного стану, пише О.М. Леонтьєв, є у природі процесів так званої інтеріоризації та екстеріоризації, у результаті яких розвинута діяльність переходить у внутрішні і (так би мовити, другорядно) зовнішні ланки, що реалізують її; адже ніяка інтеріоризація або екстеріоризація окремих елементів діяльності взагалі неможлива. Це означало б не трансформацію процесів діяльності, а їх деструкцію [3, с. 18]".

Структура діяльності, за О.М. Леонтьєвим, має таку будову: дія, процес (предмет і мотив не співпадають) – свідомою операція – пристосувальна операція – діяльність як дія (із самостійним мотивом). Отже, основою діяльності є поняття дії, процесу. Його предмет і мотив не співпадають. Далі вводиться поняття операції, тобто окремих часткових дій. "Психологічно... злиття в єдину дію окремих часткових дій являють собою перетворення останніх в операції. Це так звані свідомі операції [6, с. 298]". Інший вид операцій, за О.М. Леонтьєвим, виникає з простого пристосування дій до умов його виконання. Це пристосувальні операції, вони по-іншому відносяться до свідомості. Уводиться і поняття діяльності як дії, яка отримує самостійний усвідомлений мотив. Проте усвідомлення мотиву не є первинним, воно потребує спеціального процесу відображення відношення мотиву даної конкретної діяльності до мотиву складнішої діяльності [6].

Особливість психологічної теорії діяльності О.М. Леонтьєва полягає в тому, що структура діяльності і свідомості як поняття є взаємоперехідною, об'єднаною в єдину цілісну систему. Первинність аналізу структури діяльності перед аналізом структури свідомості обґрунтовується первинністю генетичного підходу: свідомість – продукт діяльності. Проте функціонально вони взаємопов'язані: діяльність керується свідомістю і одночасно керує нею [1; 2].

Разом з появою дії – головної "одиниці" діяльності – утворюється, за О.М. Леонтьєвим, основна, суспільна за своєю природою "одиниця" людської психіки – "розумний смисл" того, на що спрямована активність людини. Разом з тим з'являється можливість усвідомлення, презентації предметного світу, у результаті чого виникає "власне свідомість як відображення дійсності засобами значень [6, с. 274]".

Від рівня розвитку форми і функцій діяльності залежить генезис розвитку і функціонування свідомості. "Разом із змінами будови діяльності людини

змінюється і внутрішня будова її свідомості [6, с. 186]". Оскільки у відображенні є те, що співвідноситься з об'єктивними зв'язками, відношеннями, взаємодіями, входить у суспільну свідомість і закріплюється в мові, залежить від відношення даного суб'єкта до предмета, що відображається, виникає розрізнення "значення" й "особистісного смислу". У цьому сенсі, зазначає О.О. Леонтьєв, смисл має нас цікавити як специфічний вияв, що виникає у процесі діяльності суб'єкта як відношення того, що спонукає до дії, до того, на що його дії спрямовані, тобто відношення мотиву до мети. Відношення "значення і смислу" є відношенням, що "утворює" внутрішню будову людської свідомості: це відношення і є тим головним, що її "утворює" [1]".

У книзі "Діяльність. Свідомість. Особистість" О.М. Леонтьєв пропонує розуміння діяльності, згідно з яким дії – не є компонентом і одиницею діяльності, це її суть, те що її утворює. Учений аналізує співвідношення мотивів і цілей, уводить у науковий обіг поняття "мотивація" – усвідомлений мотив, що виступає в якості "загальної мети (діяльності, а не дії)", і "зони цілей", виокремлення якої цілком залежить від мотиву; вибір же конкретної мети, процес цілеутворення пов'язує з "апробуванням цілей дією" [4, с. 106]. Пропонується одночасно ідея про два аспекти дії. "Крім інтенційного змісту, що має бути досягнутим, дія має і свій операціональний аспект (як, яким чином це може бути досягнуто) [4, с. 107]"; дається дещо інше визначення операції (це якість, що утворює дії). Якщо генезис дії виявляється в обміні діяльностями, у співвідношенні "сукупного суб'єкта" (К. Маркс) та "індивідуального суб'єкта", то генезис операції реалізується у співвідношенні дій одного й того ж суб'єкта, її долученням однією в іншу.

О.М. Леонтьєв ставить питання про розчленування діяльності на дрібніші, ніж операції, одиниці (слово "одиниці" в цьому контексті вживається без лапок), і, як приклад, наводить поняття "функціонального блоку" (В.П. Зінченко); а також репрезентується поняття про особистість як "внутрішній момент діяльності" [1]. В аналізі особистості головним є поняття ієрархічних зв'язків діяльностей, ієрархічних мотивів. Зв'язки ці, за О.М. Леонтьєвим, не сприймаються особистістю як деяке позадіяльнісне або наддіяльнісне утворення. Розвиток, розширення кола діяльностей само призводить до "об'єднання" їх у "вузли", а звідсіля – до утворення нового рівня свідомості: свідомості особистості [1]. Проаналізувавши місце і роль особистості в теорії діяльності О.М. Леонтьєва, О.О. Леонтьєв досліджує, у чому ж проявляється тотожність і відмінності позицій двох видатних психологів ХХ століття? Наприклад, О.М. Леонтьєв розділяє цілі на загальні і часткові, а останні безпосередньо співвідносять з діями [4, с. 105], таким чином він солідаризується із С.Л. Рубінштейном. Проте у тлумаченні суб'єкта і його мотивів у поглядає двох науковців зберігається суттєва різниця, зокрема С.Л. Рубінштейн підкреслює принципово важливу роль вчинку, коли діяльність стає поведінкою в моральному аспекті [1].

Висновки. Перевірена суспільною практикою теорія діяльності О.М. Леонтьєва може виконувати в дослідженнях методологічну функцію, слугувати організаційним початком дослідницької роботи, визначати способи досягнення й побудови нових психологічних знань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Леонтьев А. А. «Единицы» и уровни деятельности // Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии : изб. психол. тр. / Алексей Алексеевич Леонтьев. – М. : Моск. психол.-соц. ин-т ; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2001. – С. 66–81. – (Серия «Психологи отечества»).
2. Леонтьев А. А. Некоторые проблемы психологической теории деятельности (ПТД) на современном этапе // Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии : изб. психол. тр. / Алексей Алексеевич Леонтьев. – М. : Моск. психол.-соц. ин-т ; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2001. – С. 82–83. – (Серия «Психологи отечества»).
3. Леонтьев А. Н. Общее понятие о деятельности / А. Н. Леонтьев // Основы теории речевой деятельности. – М., 1974. – С. 5–20.
4. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / Алексей Николаевич Леонтьев. – [2-е. изд.]. – М. : Изд-во Политические материалы, 1977. – 304 с.
5. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики / Алексей Николаевич Леонтьев. – [3-е. изд.]. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1972. – С. 298.

УДК 81'23

ДІЯЛЬНІСНА ПСИХОЛІНГВІСТИКА Л.С.ВИГОТСЬКОГО

Лариса Калмикова
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

Статтю присвячено розкриттю результатів психологічного аналізу (зробленого Л.С.Виготським) етапів шляху від думки до слова, через які проходить думка, реалізуючись у висловлюванні.

Ключові слова: мовленнєве мислення, думка, слово, мовленнєва діяльність, мовленнєспородження, внутрішнє мовлення, мислення.

Статья посвящена раскрытию психологического анализа (выполненного Л.С.Выготским) этапов пути от мысли к слову, через которые проходит мысль, реализуясь в высказывании.

Ключевые слова: речевое мышление, мысль, слово, речевая деятельность, речепорождение, внутренняя речь, мышление.

The article is dedicated to showing the results of the psychological analysis (done by L.S.Vygotskyi) of the stages of a way from a thought to a word through which the thought moves realizing in an utterance.

Key words: thinking in words, thought, word, vocal or speech activity, speech outcome, internal speech.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В сучасних психолінгвістичних дослідженнях виокремлюються, як мінімум, чотири наукових підходи, що функціонують водночас: генеративна психолінгвістика, когнітивна психолінгвістика, коннекціоністська психолінгвістика і діяльнісна психолінгвістика. Кожен із цих підходів має свою специфіку і раціональне зерно в поясненні мовленнєво-мовного феномена. Для вітчизняної психолінгвістики